
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

P. LOND. 137 (= P. LIT. LOND. 165) XXVI 16-19

Ο πάπυρος 137 του Λονδίνου —ο Anonymus Londinensis, όπως είναι γνωστός— περιέχει, όπως πιστεύεται, μια επιτομή της *ιατρικής συναγωγής* του Μένωνα, μαθητή του Αριστοτέλη¹, καθώς και ένα πλήθος θεωρίες που προέρχονται από γιατρούς της αρχαιότητας². Το κείμενο του παπύρου, ο οποίος πρέπει να ανήκει στον 2. αι. μ.Χ.³, εκδόθηκε από τον H. Diels το 1893⁴. Πρόκειται για μια λαμπρή έκδοση, αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη του την πολύ κακή κατάσταση του χειρογράφου⁵. Χαρακτηριστικό είναι το δέος που αισθάνεται ο W. H. S. Jones⁶ απέναντι στην αυθεντία του Diels (καθώς και του Kenyon, που συνέβαλε επίσης στην έκδοση): «The deciphering of such a document is the work of skilled experts, and no scholar without long training in papyrology has any right to emend or criticise the results of those who have devoted a lifetime to this specialised study...». 39 χρόνια ύστερα από τον Jones, η D. Manetti⁷ —χωρίς καθόλου να παραγνωρίζει τη μνημειώδη δουλειά του Diels— προτείνει εικοσιπέντε διαφορετικές αναγνώσεις που βελτιώνουν αισθητά το κείμενο, υποστηρίζοντας παράλληλα ότι, ενόψει μιας νέας έκδοσης, είναι απαραίτητη η πλήρης αναθεώρηση του

1. Πρβ. Γαληνό, *Ἰποκρ. Περὶ φύσ. ἀνθρ.* XV 25 K.

2. Βλ. σχετικά F. G. Kenyon, *A Medical Papyrus in the British Museum*, CR 6 (1892) 237-240 και H. Diels, *Über die Excerpte von Menons Iatrica in dem Londoner Papyrus 137*, *Hermes* 28 (1893) 407-434 και W. H. S. Jones, *The Medical Writings of Anonymus Londinensis*, Cambridge 1947, ανατ. Amsterdam 1968, 14-16.

3. Βλ. Kenyon, *ό.π.*, 239 και Diels, *ό.π.*, 411.

4. *Anonymi Londinensis ex Aristotelis Iatricis Menoniis et aliis medicis eclogae*. Supplementum Aristotelicum III 1, Berolini 1893. Τη σχετική με τον πάπυρο βιβλιογραφία τη βρίσκει κανείς στο έργο της M. H. Marganne, *Inventaire analytique des papyrus grecs de médecine*, Genève 1981, 182-184, και στο άρθρο της M.-H. Marganne και του P. Mertens, *Medici et Medica*, Catalogue des Papyrus littéraires grecs et latins (= Mertens-Pack³), *Πρακτικά του III^{ου} Διεθνούς Παπυρολογικού Συνεδρίου (Αθήνα 25-31 Μαΐου 1986)*, Αθήνα 1988, 115-116, αρ. 2339.

5. Βλ. την περιγραφή της κατάστασης του παπύρου από τον Kenyon, *ό.π.*, 237.

6. *Ό.π.*, VII.

7. D. Manetti, *Note di lettura dell'Anonimo Londinese - Prolegomena ad una nuova edizione*, *ZPE* 63 (1986) 57-74.

κειμένου, η οποία —λόγω της φύσης του— δεν μπορεί να αποτελέσει έργο ενός μόνο φιλολόγου⁸.

Το νόημα μιας συμβολής προς αυτή την κατεύθυνση έχει και η διόρθωση που προτείνεται εδώ και αφορά τους στίχους 16-19 της στήλης XXVI.

Ύστερα από μια ανάπτυξη της διαδικασίας της αφομοίωσης της τροφής από τον ανθρώπινο οργανισμό και της δημιουργίας των *περισσωμάτων*, ο Anonymus περιγράφει μια ενδιαφέρουσα «ανακύκλωση»⁹: Τα περιττώματα που απεκκρίνονται από τον οργανισμό γίνονται και πάλι τροφή, αυτή τη φορά κάποιων άλλων ειδών του ζωικού βασιλείου (π.χ. των πουλιών): έτσι, ακολουθώντας τη γνωστή διαδικασία αφομοίωσης, μεταβάλλονται σε σάρκα. Καθώς όμως ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τα συγκεκριμένα ζώα για τη διατροφή του, τα περιττώματα αποτελούν με τον τρόπο αυτό και δική του τροφή. «Αν πρέπει να δεχτούμε κάτι τέτοιο» συνεχίζει ο Anonymus, επαναλαμβάνοντας —όπως το συνηθίζει¹⁰— τον σχετικό συλλογισμό¹¹, «τότε μπορούμε να ισχυριστούμε¹² ότι σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό οτιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί τροφή του ανθρώπου —ακόμη και τα ξύλα και οι πέτρες— αφού τα πάντα μεταβάλλονται το ένα στο άλλο· αυτό όμως είναι παράλογο». Η συνέχεια έχει στην έκδοση του Diels την ακόλουθη μορφή:

16 * [[διὰ]] τί γὰρ τὰ θαν(άσιμα)
 17 τῶν [...]ν κα[.]εϋου[.]επι[.] [τροφή], εἴπερ οἱ οἴσου-
 18 πος [...]ου[.]οἱ τὸ κώνειον τρέφουσι
 19 τοὺς ἀνθρώπους;

16 extr. θαν P 17 desperandus locus κα vel μα, ευου[σ]ι vel ερου[σ]ι P 17.
 18 οἴσπος] cf. Aretaeus p. 194,10 Sp. Gal. XII 309 ὃ γε μὴν ἐπιτρεφόμενος τοῖς τῶν
 προβάτων ἐρίοις ῥύπος, ἐξ οὗ τὸν καλούμενον οἴσπον ποιοῦσιν, π ε π τ ι κ ῆ ς ἐστι
 δυνάμειος παραπλησίως τῷ βουτύρῳ, βραχὺ τι δὲ καὶ διαφορητικὸν ἔχει. ergo sensus esse
 videtur: si omnia mutantur alia ex aliis, nos omnia eodem modo nutriant τὸ πεπτικὸν
 οἴσπος ὁμοίως καὶ τὸ θανάσιμον κώνειον

Ο πάπυρος στο σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα φθαρμένος, ωστόσο στον στ. 16

8. *Ο.π.*, 65-66.

9. XXV 54-XXVI 9.

10. Για τις επαναλήψεις βλ. M. Wellmann, *Der Verfasser des Anonymus Londinensis*, *Hermes* 57 (1922) 422.

11. XXVI 10-16.

12. Diels: φησ[ίν], στον πάπυρο όμως διαβάζουμε καθαρά φησο[: τόσο το διάστημα που μεσολαβεί ως την επόμενη λέξη όσο και τα συμφραζόμενα επιτρέπουν την υπόθεση ότι η αρχική γραφή ήταν φήσομεν (με συντομογραφημένο το -εν· πρβ. το *δίοσομεν* στο XXV 28)· για τη χρήση του πρώτου πληθυντικού από τον Anonymus βλ. Wellmann, *ό.π.*, 426.

νομίζω ότι διακρίνεται η λέξη *καί* (Diels: [[*διά*]] *τί*), ενώ στο τέλος του στ. 17 διαβάζουμε καθαρά *ορτυ* (Diels: *οισυ*) και στην αρχή του στ. 18 *γες* (Diels: *πρς*). Συνεπώς, στο κείμενο πρέπει να αντικατασταθεί η λ. *οἴσυπος* με τη λ. *ὄρτυγες* και η πρόταση να πάρει αντί της ερωτηματικής καταφατική μορφή.

Η λ. *ὄρτυγες*, σε συνδυασμό με τη λ. *κόνειον* που ακολουθεί, οδηγεί στο γνώστο —κυρίως από την επιχειρηματολογία των Εφεκτικών φιλοσόφων—¹³ μοτίβο των *θανασίμων* για τον άνθρωπο *φαρμάκων* (*κόνειον*, *ἐλλέβορος*) που αποτελούν τροφή για ορισμένα είδη πουλιών (*ὄρτυγες*, *ψᾶρες*)¹⁴. Έτσι, π.χ., διαβάζουμε στον Σέξτο Εμπειρικό¹⁵: *καὶ κοινῶς τὰ ἄλλοις ἡδέα ἄλλοις ἐστὶν ἀηδὴ καὶ φευκτὰ καὶ θανάσιμα. Τὸ γοῦν κόνειον πιαίνει τοὺς ὄρτυγας, καὶ στον Διογένη Λαέρτιο¹⁶: καὶ τὸ κόνειον ὄρτυγι μὲν τρόφιμον, ἀνθρώπῳ δὲ θανάσιμον. Το μοτίβο το συναντούμε αρκετές φορές και στο έργο του Γαληνού¹⁷ ο οποίος στο *Περὶ κρᾶσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων*¹⁸ δίνει και μια πολύ ενδιαφέρουσα εξήγηση του φαινομένου.*

Ας προσπαθήσουμε τώρα να δούμε την επιχειρηματολογία του Anonymus: Το γεγονός ότι το μοτίβο των *ὄρτύγων* —που εισάγεται με ένα επεξηγηματικό *καὶ γάρ*— ακολουθεί αμέσως ύστερα από τη φράση *ἄλογον δὲ τοῦτο* σημαίνει πως αυτό επεξηγεί την αντίθεση του συγγραφέα προς την ακραία άποψη ότι το καθετί μπορεί να θεωρηθεί τροφή των ανθρώπων (XXVI 10-16) αλλά και προς τη θεωρία της ανακύκλωσης της τροφής (XXV 54-XXVI 9), δεδομένου ότι το αντεπιχείρημα των *ὄρτύγων* που τρώνε το *κόνειον* βρίσκεται σε απόλυτη αντιστοιχία με το επιχείρημα των *ὀρνίθων* που τρώνε τα *περισσώματα*¹⁹.

13. Βλ. σχετικά Π. Κοτζιά-Παντελή, Τὸ μέλι πικρὸν τοῖς ἰκτεριῶσι φαίνεται, *Ἑλληνικά* 37 (1986) 248 και σημ. 42, 43.

14. Ο Λουκρήτιος (IV 640-1 και VI 899-900) και ο Πλίνιος (*HN* X 69, 197) αναφέρουν, ως ζῶα που τρέφονται με *venepa*, εκτός από τα ορτύκια και τις κατσίκες.

15. *Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις* I 56-57.

16. IX 80.

17. Σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις το *φάρμακον* που κατά τον Γαληνό τρέφει τα ορτύκια είναι ο *ἐλλέβορος*, ενώ το *κόνειον* είναι τροφή των *ψαρῶν*. Βλ. *Περὶ κρᾶσ. καὶ δυν. τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* A (XI 382 K.), Γ (XI 551-552, 600-601 K.), *Περὶ τροφ. δυνάμ.* B (VI 567 K.), *Περὶ κρᾶσεων* Γ (I 684 K.) και Ψευδο-Γαληνό, *Πρὸς Πίσωνα* (XIV 227 K.).

18. XI 600-601 K.

19. Ωστόσο από τον Γαληνό έχουμε μια μαρτυρία που κλονίζει την αντιστοιχία αυτή: σε δυο περιπτώσεις άνθρωποι που έφαγαν ορτύκια πέθαναν: *καὶ μέντοι καὶ περὶ τὴν Λωριδα καὶ Βοιωτίαν καὶ Θετταλίαν ὅσα τ' αὐτῇ γεινιᾷ χωρία τάσει τῶν μυῶν ἐάλωσαν πολλοὶ φαρόντες ὄρτυγας, ἐπειδὴ τὸν ἐλλέβορον ἐσθθουσιν οὗτοι. ταῦτὸ δὲ τοῦτο καὶ κατὰ τὰς Ἀθήνας οἰδὰ τισὶ συμβᾶν ὄρτύγων δαψιλέστερον ἐδηδοκόσι* (XVII.2 306-307 K.). Πρβ. και τη «Διαιτητική» του Ανθίμου (V. Rose, *Anecdota* II 78-79) όπου το ίδιο πράγμα λέγεται για τα τρυγόνια (*turtures agrestes*) αλλά και για τα ψαρόνια (*sturni*): τα στοιχεία αυτά, όπως ο ίδιος ο 'Ανθίμος δηλώνει, προέρχονται από τις πηγές του (*auctores nostri*), οι οποίες κατά τον Rose (σ. 50) είναι 'Ελληνες γιατροί, ανάμεσά τους και ο Γαληνός.

Ύστερα από αυτά, το νόημα της ενότητας που μας απασχολεί φαίνεται να ολοκληρώνεται ως εξής: (Αυτό όμως είναι παράλογο) γιατί, βέβαια, [με τον τρόπο αυτό θα θεωρηθούν] τροφή και τα δηλητήρια, αφού τα ορτύκια [που τρώνε] το κώνειο αποτελούν τροφή του ανθρώπου.

Αυτό που απομένει να εξετάσουμε είναι σε ποιον ανήκουν οι απόψεις που παραθέτει —και απορρίπτει— ο Anonymus. Πριν από όλα θα πρέπει να επιστημονούμε ότι για να έχουμε ολοκληρωμένη τη σχετική θεωρία είναι απαραίτητο να εντάξουμε στη σωστή του θέση το απόσπασμα I²⁰, το οποίο προέρχεται από την πίσω επιφάνεια του παπύρου και ανήκει κατά τον Diels²¹ στη στήλη XXXIX. Στην πραγματικότητα, όπως σωστά έχει επισημανθεί²², το απόσπασμα πρέπει —λόγω του περιεχομένου του— να ανήκει στην επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται στη στήλη XXV. Τόσο στο χωρίο XXV 45-53 όσο και στο απόσπασμα έχουμε τη θέση ότι ένα μέρος των περιττωμάτων —ενώ αυτά βρίσκονται ακόμη στο έντερο— αφομοιώνεται από τον οργανισμό, πράγμα που συνεπάγεται ότι *τροφή ἐστίν ἢ ἐν ἐντέροις παρακειμένη* (1). Η θέση αυτή ενισχύεται από το ακραίο επιχείρημα (XXVI 1-9) ότι τα περιττώματα μπορούν να αποτελέσουν τροφή του ανθρώπου ακόμη και ύστερα από την απέκκρισή τους από τον ανθρώπινο οργανισμό (2). Είναι φανερό ότι τα επιχειρήματα (1) και (2) ανήκουν στην ίδια θεωρία. Σε ποιον όμως θα πρέπει να αποδοθεί αυτή; Από τον Caelius Aurelianus²³ έχουμε την πληροφορία ότι κατά τον Ασκληπιάδη, τον διάσημο Μεθοδικό γιατρό (2./1. αι. π.Χ.), το ανθρώπινο σώμα τρέφεται²⁴ και από τα περιττώματα: *Praeterea excrementa ventris (Graeci σκύβαλα dicunt) negat [Asclepiades] aliena esse natura, si quidem etiam ex ipsis corpora augeantur*. Η πληροφορία του Aurelianus επιβεβαιώνεται και από ένα χωρίο του Γαληνού²⁵: *ἀλλὰ τὰυτα λέγειν ἀναγκάζουσιν Ἀσκληπιάδην οἱ ὄγκοι καὶ πόροι καὶ τὰ ἄναρμα στοιχεῖα. τούτοις γὰρ ἔπεται τὸ μηδεμίαν εἶναι τῆς φύσεως ἡμῶν ἀλλοτριάν ποιότητα, μηδὲ τὴν τῶν ὁσημέραι διὰ τῆς γαστρὸς ἡμῶν ἐκκενουμένων περιττωμάτων· ἀλλ' ὅταν ἐπισχεθῆ ἢ γαστήρ τῷ λόγῳ τοῦ πλήθους ἡμᾶς βλάπτεσθαι, καὶ εἶναι τὴν ἴασιν ὀλιγοσιτιάν ἢ ἀσιτιάν παντελεῖ. Τα δυο χωρία που παραθέσαμε κάνουν ελκυστική την υπόθεση ότι η θεωρία που συζητούμε προέρχεται από τον Ασκληπιάδη, του οποίου τις θέσεις συχνά παραθέτει, συνήθως επικρίνοντάς τις, ο Anonymus²⁶.*

20. Σ. 75 στην έκδοση του Diels.

21. Praefatio, VIII.

22. Βλ. Manetti, *ό.π.*, σ. 59 σημ. 10.

23. *Acut. morb.* I 14. Βλ. και Diels, σ. 75. Το έργο αυτό του Caelius Aurelianus (5. αι. μ.Χ.) είναι στην πραγματικότητα μετάφραση του έργου του Σωρανού *Περὶ δόξων παθῶν*. Βλ. *RE* III.1, 1256 κ.ε., και III A.1, 1126.

24. *Augeantur*: πρβ. *αἰζανόμεθα* (XXVI 8), *αἰζεται* (XXVI 12).

25. *Περὶ τῶν καθ' Ἴπποκρ. στοιχείων* B (I 500 K.).

26. Βλ. τον Index του Diels στη λ. *Ἀσκληπιάδης*.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επανέλθουμε στο χωρίο του Γαληνού που αναφέρθηκε πιο πάνω²⁷. Το εμπειρικό δεδομένο ότι άνθρωποι που έφαγαν ορτύκια, τα οποία είχαν φάει ελλέβορο, πέθαναν χρησιμοποιείται από τον Γαληνό εις *ἐπίκρισιν δόγματος διαπεφωνημένου* συγκεκριμένα, για να απορριφθεί η άποψη ορισμένων ότι οι τροφές ύστερα από την πέψη χάνουν τις χαρακτηριστικές τους ιδιότητες (τινὲς δ' ἡγοῦνται μηδεμίαν δύναμιν ἔχειν τῶν ἐν ταῖς τροφαῖς ἐξ ἀρχῆς οὐσῶν διαφυλάττεσθαι μετὰ τὸ πεφθῆναι καὶ αἵματωθῆναι) και να ενισχυθεί η θέση κάποιων άλλων, σύμφωνα με την οποία οι ιδιότητες αυτές εξακολουθούν να παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα (τινὲς δὲ διαμένειν ἄχρι πολλοῦ τὰς ἰσχυρὰς δυνάμεις, ὥστε καὶ τοὺς ἰδρώτας αὐτῶν ὄζειν).

Στη μαρτυρία αυτή του Γαληνού φαίνεται να υπάρχει κάποιος απόηχος από θέσεις τις οποίες ο Anonymus αποδίδει στον Ερασίστρατο και τον Ασκληπιάδη. Κατά τη συζήτηση της θεωρίας της *ἀποφορᾶς*²⁸ διαπιστώνουμε ότι ο Ερασίστρατος χρησιμοποιεί το επιχείρημα του ιδρώτα το οποίο είχαμε συναντήσει στον Γαληνό (*οἷ τε γὰρ πίνοντες ἀρώματα καὶ οἱ σκορδοφαγήσαντες ὅμοιοι ἔχουσι τὸ διὰ τῶν ἰδρώτων κενούμενον τοῖς προσενηνεγμένοις*)²⁹, ενώ ο Ασκληπιάδης *κανολογῶν* υποστηρίζει: *τὰ ἀρώματα καὶ τὰ σκόροδα τὴν ἰδίαν ποιότητα ἀποβάλλειν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συγκρίσει γενόμενα*³⁰. Και ο Anonymus, όπως και ο Γαληνός, διαφωνεί με τη θέση του Ασκληπιάδη³¹, ενώ δεν σχολιάζει καθόλου το επιχείρημα του Ερασίστρατου.

Αν η υπόθεσή μας ότι η θεωρία που ο Anonymus εκθέτει στο XXV 46-XXVI 9 ανήκει στον Ασκληπιάδη είναι σωστή, τότε διαπιστώνουμε ότι και ο Anonymus και ο Γαληνός χρησιμοποιούν το θέμα των *δριτύων* για να αντικρούσουν θέσεις του Ασκληπιάδη, πράγμα που είτε παραπέμπει σε κοινή πηγή είτε —και αυτό μου φαίνεται πιθανότερο— επιβεβαιώνει την άποψη του Wellmann³² ότι ο Γαληνός γνώριζε το κείμενο του Anonymus Londinensis.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Π. ΚΟΤΖΙΑ-ΠΑΝΤΕΛΗ

**ΠΡΟΣ ΤΑ ΙΧΝΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ:
ΜΙΑ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ
ΣΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΤΕΤΡΑΡΧΙΑΣ**

Ὁ πάπυρος πού ἐξετάζεται ἐδῶ (*P. Lond. inv. 1589*) ἀνήκει στὸ Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἑρμούπολη τῆς Θηβαΐδας. Ἔχει διαστάσεις 13.5×20 ἐκ. καὶ εἶναι γραμμένος μόνο ἀπὸ τὴ μία πλευρά. Σῶζει τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ κειμένου καὶ ἔχει ὑποστρεῖ ἀρκετὲς φθορὲς. Μικρὸ τμῆμα τοῦ κειμένου (*ἀποδημῆσαι ... αὐτοκρατόρων*) δημοσίευσε ὁ

27. Βλ. σημ. 19.

28. XXXII κ.ε.. Για την *ἀποφορᾶν* κατὰ τους Ερασίστρατο και Ασκληπιάδη βλ. A. Stückelberger, *Vestigia Democritea, Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft* 17 (1984) 97 κ.ε.

29. XXXIII 54-56.

30. XXXIV 6-9.

31. XXXIV 42 κ.ε.

32. Ὁ.π., 419.

εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι
 καὶ εὐφρανθήσομαι ὅταν ἴδω τοὺς υἱοὺς
 τοῦ οὐρανοῦ ἕως οὐρανόθεν ἵστασθαι

H. I. Bell στὴ σημ. τοῦ *P. Abin.* 1.6. Ἡ μεταγραφή καὶ τὸ ὑπόμνημα στὸ κείμενο εἶναι τοῦ Γ. Μ. Παράσογλου*.

Αὐρη[λίωι Ὡ]ριγένει στρατηγῶι Ἐρμοπολ(ίτου)
 παρὰ Ἀ[ύρη]λίου Ἐρμ[ο]ῦ τοῦ καὶ Πινούτου ε...[.]ου γυμνασιάρχου
 βουλευ[τοῦ]
 Ἐρμ[οῦ πό]λεως τῆς μ[εγ]άλης καὶ λαμπροτάτης. ἀποδημῆσαι
 μέλλων
 πρὸς τὰ ἔχνη τῶν δεσποτῶν ἡμῶν καὶ πάντα νικῶντων αὐτοκρατόρων
 5 Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ Σεβαστῶν καὶ Κωνσταντίου καὶ Μαξι-
 μιανοῦ τῶν
 ἐπιφανεστάτων Kaisάρων χειροτονηθεῖς εἰς τοῦτο ἀπὸ τῆς κρατίστης
 βουλῆς
 καὶ ἥδη τῆς ὁδοῦ γεινόμενος, ἐλλιμμάτων δὲ ὀλίγων ἐκκειμένων τῆς
 ἐμῆς δεκα-
 πρωτείας τοπαρχίας Πασκῶ, διὰ τοῦτο ὑπὲρ τοῦ καὶ ταῦτα εἰσαχθῆναι
 δύνασθαι,
 ἐπιδίδωμί σοι τ[άδε τ]ὰ βιβλία ἀξιῶν ἐπιστε[ῖ]λαί σε Αὐρηλίω Κοπρέα
 γνωστή-
 10 ρι Ἰβιῶνος Χύ[σεως τῆς ἀβ]τήης τοπαρχία[ς]αι τῆς φροντίδος καὶ
 ἀπαιτή-
 σεως ...των τῶν [.....]ων .πο[.....] .[.....]. ταύτης τῆς δε-
 καπρωτε[ῖ]ας

- 2 ἐνάρ[χ]ου (ἔτσι καὶ ὁ Maehler) ἢ πατρωνυμικὸ (ἔτσι καὶ ὁ van Minnen)· στὴ δευτέρη
 περίπτωση ἴσως Πίνου τοῦ ἀντὶ Πινούτου | βουλευ[τοῦ]: ἀνάγνωση Maehler
 4 ἔχνη πάπ.
 7 ἢ γεινόμενος;
 8 τοῦτο: ἀνάγνωση van Minnen (vñ Bell).
 10 ἰβιωνος πάπ. | ἴσως ἔχεσθ[αι] ἢ ἀψασθ[αι] (προτάσεις Maehler)
 11 πάντων (ἢ τούτων) τῶν [ἐλλιμμάτ]ων (συμπλήρωση Bell);

Μὲ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ὁ Αὐρήλιος Ἐρμῆς ὁ καὶ Πινοῦτος γυμνασιάρχος¹ καὶ βουλευτῆς τῆς Ἐρμούπολης πληροφορεῖ τὸν στρατηγὸ τοῦ Ἐρμοπολίτου νομοῦ

* Ὁ Γ. Μ. Π. καὶ ἐγὼ εὐχαριστοῦμε καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸ χῶρο τὸν κ. Thomas Pattie, τοῦ Τμήματος Χειρογράφων τῆς Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης, γιὰ τὴν ἄδεια νὰ ἐκδοθεῖ ὁ πάπυρος καὶ τὴν ἀποστολὴ μιᾶς πολὺ πρόχειρης μεταγραφῆς τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν H. I. Bell, καθὼς καὶ τὸν καθ. H. Maehler, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ ἐλέγξει ὀρισμένες γραφῆς στὸ πρωτότυπο· ἐπίσης τοὺς καθ. J. D. Thomas καὶ P. van Minnen γιὰ τὴ βοήθειά τους.

¹ Ὁ Α. Ἐ. δὲν εἶναι γνωστός, ἀρα ἀποτελεῖ *addendum* στοὺς καταλόγους τῶν γυμνασιαρ-
 χῶν τῶν μητροπόλεων τῆς Αἰγύπτου: P. J. Sijpesteijn, *Nouvelle liste des gymnasiarques des metropoles de l'Égypte romaine* [Studia Amstelodamensia 28] 1986.

ὅτι ἔχει ἐκλεγεί ἀπὸ τῆ βουλή τῆς πόλης του γιὰ μιὰ ἀποστολῆ² πρὸς τὰ ἴχνη τῶν δεσποτῶν ... καὶ πάντα νικόντων³ αὐτοκρατόρων μελῶν τῆς Τετραρχίας καὶ ὅτι εἶναι ἤδη ἕτοιμος νὰ ἀναχωρήσει. Παράλληλα τοῦ ζητεῖ νὰ ἀναθέσει σὲ συγκεκριμένο ἀξίωματοῦχο, τὸν γνωστῆρα⁴ τῆς Ἰβιδῶνος Χύσεως Αὐρήλιο Κοπρέα, τὴν φροντίδα τῆς εἰσπραξῆς ὀρισμένων ποσῶν ποὺ ἀπέμεναν νὰ εἰσπραχθοῦν ἀπὸ τὴ δεκαπρωτεία του⁵ στὴν τοπαρχία Πασκῶ⁶.

"Ἐνα μερικὸ παράλληλο ὑπάρχει στὸν *P. Oxy.* 1662, ποὺ χρονολογεῖται στὸ 246 μ.Χ. Ἐδῶ ὁ Αὐρήλιος Βίων ὁ καὶ Ἀμμώνιος πρύτανης τῆς Ὁξυρύγχου πληροφορεῖ μὲ ἐπιστολὴ του τὸν στρατηγὸ τοῦ νομοῦ ὅτι πηγαίνει πρὸς τὸν ἔπαρχο ἕνεκεν πρεσβείας περὶ τῆς ἐπιβολῆς τῶ ὑμετέρω νομῶ τοῦ ἱεροῦ ἀποτάκτου (στ. 11-14), καὶ ζητεῖ τὴν ἀντικατάστασή του γιὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας του.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Α. Ἐ., στὸ ἔγγραφο ποὺ ἐξετάζεται, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὸ ἦταν γνωστὸ στὸν στρατηγὸ καὶ συνεπῶς κάθε σχετικὴ ἀναφορὰ περιττῆ. Αὐτὴ ἡ πιθανὴ ἐρμηνεία τῆς ἐλλιποῦς σχετικῆς ἐνημέρωσης τοῦ στρατηγοῦ ἀπὸ τὸν ἀποστολέα τοῦ ἐγγράφου, ἐνισχύει τὴν πρόταση γιὰ τὴ χρονολόγησή καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς ποὺ γίνεται παρακάτω.

Τὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται στὴν περίοδο τῆς στρατηγίας τοῦ Αὐρηλίου Ὁριγένη, γνωστοῦ καὶ ἀπὸ τὸν *P. Flor.* I 3 = *W. Chr.* 391, ποὺ χρονολογεῖται τὸν Αὐγ./Σεπτ. τοῦ 301⁷. Ὁ Α. Ἐ. θὰ πρέπει νὰ χρημάτισε δεκάπρωτος στὴν τοπαρχία Πασκῶ στὴν πενταετία Ἰούνιος 297 - Ἰούνιος 302, στὴ διάρκεια δηλ. τοῦ τελευταίου πενταετοῦς κύκλου ἐπιγραφῶν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξαφάνισή τοῦ θεσμοῦ τῆς δεκαπρωτείας στὴν Αἴγυπτο τὸ θέρος τοῦ 302⁸. Ἄν ἡ φράση

2. Γιὰ τὴν ἐκλογή βουλευτῶν ὡς πρέσβων τῶν πόλεων τους πρὸς τὶς ρωμαϊκὲς ἀρχὲς βλ. F. Millar, *The Emperor in the Roman World*, Λονδίνο 1977, σ. 382.

3. Ἡ ἔκφραση πάντα νικῶν ἀπαντᾶ συχνὰ σὲ ἐπιγραφὲς πρὶν ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτοκρατόρων τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., βλ. J. Sünskes, *EA* 2 (1983) 100 σημ. 7.

4. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ γνωστῆρος βλ. F. Oertel, *Die Liturgie*, Λιψία 1917, σ. 176-177· J. Lallemand, *L'administration civile de l'Égypte de l'avènement de Dioclétien à la création du diocèse (284-382)*, Βρυξέλλες 1964, σ. 134-137, 207· K. A. Worp, *P. Charite* 15.21 σημ.

5. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ δεκαπρώτου μὲ τὸν στρατηγὸ, τὸν ἄμεσο δηλ. προϊστάμενό του, βλ. J. E. G. Whitehorne, *ZPE* 62 (1986) 159-172.

6. Γιὰ τὴν κώμη Ἰβιδῶν Χύσεως καὶ γιὰ τὴν τοπαρχία Πασκῶ, γιὰ τὴν ὁποία μέχρι τῶρα ὑπῆρχε ἀμφισβήτηση ἂν ἦταν τοπαρχία ἢ ὄχι, βλ. Marie Drew-Bear, *Le nome Hermopolite. Toponymes et sites* [ASP 21] 1979, σ. 131-132 καὶ 194-196 ἀντίστοιχα.

7. Βλ. G. Bastianini · J. E. G. Whitehorne, *Strategi and Royal Scribes of Roman Egypt* [Pap. Flor. XV], Φλωρεντία 1987, σ. 74.

8. Γιὰ τὸ θέμα τῆς διάρκειας τῆς θητείας τῶν δεκαπρώτων, καθὼς καὶ γιὰ τὸ χρόνο τῆς ἐξαφάνισής τοῦ θεσμοῦ στὴν Αἴγυπτο, βλ. J. D. Thomas, *The Disappearance of the Decaproti in Egypt*, *BASP* 11 (1974) 60-68· τοῦ ἴδιου, *BASP* 15 (1978) 133-145· R. S. Bagnall, *Aegyptus* 58 (1978) 160-167· R. S. Bagnall καὶ J. D. Thomas, *BASP* 15 (1978) 185-189· J. E. G. Whitehorne, *δ.π.*

ἐλλιμάτων δὲ δλίγων ἐκκειμένων κλπ., καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Α. 'Ε. δὲν αὐτοχαρακτηρίζεται ὡς δεκάπρωτος σημαίνουν ὅτι ἡ θητεία του ἔχει λήξει, τότε τὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται μετὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 302· ὅπως δὲ ἴσως ὅμως πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 306, ὁπότε ξέρουμε ὅτι στρατηγὸς ἦταν ὁ Αὐρήλιος Πολυδεύκης⁹.

Ἡ ἔκφραση *πρὸς τὰ Ἰχνη τῶν* στὴ θέση ἑνὸς ἀπλοῦ *πρὸς τοὺς δὲν ἀπαντᾷ* στίς σχετικὲς μὲ πρεσβεῖες ἐκφράσεις. Ὁ ὅρος ὅμως *Ἰχνη* ἢ συνηθέστερα *θεῖα Ἰχνη*, καθὼς καὶ τὸ λατινικὸ του ἀντίστοιχο *sacra vestigia*, εἶναι συνήθης γιὰ τὴν ἐποχὴ· χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνα σὲ ἐκφράσεις ποὺ ἀναφέρονται στὴν κατάθεση αἰτήσεων στὰ πόδια ἀγαλμάτων τοῦ αὐτοκράτορα ποὺ βρίσκονταν σὲ Σεβαστεῖα ἢ σὲ ἐκφράσεις ποὺ ἀναφέρονται στὴν προσκύνηση τῶν *Ἰχνῶν τῶν ποδῶν* αὐτοκρατόρων ἢ ἐπισκόπων¹⁰. Τὸ γεγονός ὅτι στὴν Ἐρμούπολη ὑπῆρχε Σεβαστεῖο¹¹ δὲν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίες σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν προορισμὸ τῆς ἀποστολῆς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἐφόσον ὁ Α. 'Ε. δὲν ἀποδημεῖ σὲ ἄλλη πόλη γιὰ νὰ καταθέσει κάποια αἴτηση στὸ ἐκεῖ Σεβαστεῖο, ὁ μόνος πιθανὸς προορισμὸς του εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ αὐτοκράτορες.

Καθοριστικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἀποστολῆς καὶ τὸ ἀντικείμενὸ τῆς ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Α. 'Ε. ἀποδημεῖ *πρὸς τὰ Ἰχνη* καὶ τῶν τεσσάρων μελῶν τῆς Τετραρχίας. Ἡ ρητὴ αὐτὴ ἀναφορὰ στοὺς δύο Αὐγούστους καὶ στοὺς δύο Καίσαρες ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ ἀποστολέας τοῦ ἔγγραφου ἀναχωροῦσε γιὰ κάποιο μέρος στὸ ὁποῖο προσδοκοῦσε νὰ εὑρεῖ παρόντες καὶ τοὺς τέσσαρες. Στὴν περίπτωσι αὐτῆ, σύμφωνα μὲ τὴς χρονολογικὲς ἐνδείξεις τοῦ ἔγγραφου, ἢ πιὸ πιθανὴ αἰτία γιὰ τὴν ἀποστολὴ θὰ ἦταν ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἐρμούπολης στίς ἑορταστικὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὰ *vicennalia* τῶν Αὐγούστων ποὺ ἔλαβαν χώρα στὴ Ρώμη στίς 20 Νοεμβρίου τοῦ 303, πιθανότατα μὲ τὴν παρουσία καὶ τῶν τεσσάρων αὐτοκρατόρων. Ἀντικείμενο διαφωνίας ἀνάμεσα στοὺς ἐρευνητὲς ἀποτελεῖ

9. G. Bastianini - J. E. G. Whitehorne, *δ.π.*

10. Π.χ. τὸ 260 μ.Χ. ἕνας πολίτης τῆς Ἐρμούπολης καταθέτει μιὰ αἴτηση *ἐν τῷ ἐνταῦθα Σεβαστεῖῳ παρὰ τοῖς ἐ[χ]νεσι τοῦ κυρίου ἡμῶν ... αὐτοκράτορος (C.P.R. 20.ii.11)*. Ἐπίσης τὸ 267 μ.Χ. μιὰ αἴτηση-διαμαρτυρία γιὰ ἐπανεξέταση τοῦ νομότυπου τῆς ἀνάθεσης μιᾶς λειτουργίας, ἡ ὁποία δὲν γίνεται δεκτὴ ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν γυμνασιάρχων τῆς Ὁξυρύγχου, κατατίθεται τελικὰ ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενο *ἐν τῷ αὐτ[ό]θι Σεβαστεῖῳ πρὸς τοῖς θεῖοις Ἰχνεσι τοῦ κυρίου ἡμῶν αὐτοκράτορος Γαλλιανοῦ Σεβαστοῦ*, γιὰ νὰ προωθηθεῖ ἀπὸ τὸν ἐπικεφαλῆς τῆς τοπικῆς φρουρᾶς στὸν ἑπαρχο (*P. Oxy. 2130*). Γιὰ ἄλλες σχετικὲς μαρτυρίες βλ. P. Alexander, *The Oracle of Baalbek*, Washington 1967, σ. 31-32 καὶ P. Youtie II 66, 61. Πρβ. F. Millar, *The Imperial Cult and the Persecutions*, στὸν τόμο *Le culte des souverains dans l'empire romain* [Entretiens Hard XIX] 1975, σ. 148· H. S. Versnel, *Religious Mentality in Ancient Prayer*, στὸν τόμο *Faith Hope and Worship*, ἐπιμ. H. S. Versnel, 1981, σ. 36, 144-145· S. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge 1984, σ. 193.

11. C. Kunderewicz, *JJP* 13 (1961) 124.

τὸ γεγονός τῆς παρουσίας ἢ μὴ τοῦ Μαξιμιανοῦ στὴ Ρώμη στὴ διάρκεια τῶν ἐκδηλώσεων¹². Οἱ περισσότεροι πάντως δέχονται ἀνεπιφύλακτα ὅτι ὁ Μαξιμιανὸς ἦταν παρὼν καὶ συμμετέσχε στὶς ἐκδηλώσεις αὐτές¹³. Ὁ A. Chastagnol μάλιστα σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄρθρα ὑποστηρίζει ὅτι ὄχι μόνο καὶ οἱ τέσσερις αὐτοκράτορες ἦταν παρόντες στὴν ἑορτὴ, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ 20ῆ Νοεμβρίου τοῦ 303 ἀποτελεῖ παράλληλα «la seule fois où nous sommes sûrs que les quatre empereurs aient été réunis en un même lieu»¹⁴. Ἀνεξάρτητα βέβαια ἀπὸ τὴν παρουσία ἢ ὄχι καὶ τῶν τεσσάρων αὐτοκρατόρων στὶς ἐκδηλώσεις, σημασία ἔχει ποιοὺς πίστευε ἡ βουλή τῆς Ἐρμούπολης ὅτι ὁ ἀποσταλμένος τῆς θὰ συναντοῦσε στὴ Ρώμη, ὅταν τοῦ ἀνέθετε τὴν ἀποστολή.

Οἱ ἑορταστικὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὰ vicennalia τῶν Αὐγούστων, οἱ ὁποῖες συνδυάστηκαν μὲ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἑορτῆς γιὰ τὰ decennalia τῶν Καισάρων καὶ μὲ τὸν θρίαμβο γιὰ τὴ νίκη τοῦ Γαλερίου ἐναντίον τῶν Περσῶν, προετοιμάστηκαν καὶ ὁργανώθηκαν μὲ ιδιαίτερη φροντίδα¹⁵. Εἶναι πιθανὸν νὰ κλήθηκαν γιὰ νὰ παραστοῦν σ' αὐτὲς πρεσβεῖες ἀπὸ ὅλες, τὶς μεγάλες τουλάχιστον, πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Λιβάνιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖος ἔστειλε ἔγγραφο πρὸς κλήση στὴν Ἀντιόχεια γιὰ νὰ παραστεῖ μὲ πρεσβεῖα στὴν ἑορτὴ γιὰ τὰ vicennalia τοῦ 357¹⁶.

Ἄν αὐτὸ ἦταν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς, τότε εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ A. Ἐ. ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συγχαρητήριο ψήφισμα τῆς πόλης τοῦ θὰ μετέφερε στὴ Ρώμη καὶ τὸ aurum coronarium, ποὺ συνήθως προσέφεραν οἱ πόλεις στοὺς αὐτοκράτορες σὲ τέτοιες περιπτώσεις¹⁷.

12. Τὴν παρουσία τοῦ Μαξιμιανοῦ στὴ Ρώμη δὲν δέχονται οἱ G. S. R. Thomas, L'abdication de Dioclétien, *Byzantion* 43 (1973) 236-239 καὶ A. Rousselle, La chronologie de Maximien Hercule et le mythe de la Tétrarchie, *Dialogues d'histoire ancienne* 2 (1976) 454-455, 463 σημ. 24.

13. A. Pasqualino, *Massimiano Herculus*, Ρώμη 1979, σ. 70-81· C. E. V. Nixon, The Panegyric of 307 and Maximian's Visits to Rome, *Phoenix* 35 (1981) 70-76· T. D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge Mass. 1982, σ. 59· F. Kolb, *Diocletien und die Erste Tetrarchie*, Βερολίνο 1987, σ. 145-147.

14. A. Chastagnol, Les années régnales de Maximien Hercule en Égypte et les fêtes vicennales du 20 novembre 303, *RN* 9 (1967) 64· τοῦ ἴδιου, Deux notules sur l'époque de Dioclétien. Maximien à Rome *BSAF* 1980-81, 187-191· τοῦ ἴδιου, Les jubilés impériaux de 260 à 337, στὸν τόμο *Crise et redressement dans les provinces européennes de l'Empire (milieu de IIIe - milieu du IVe siècle ap. J.-C.)*, ἐπιμ. E. Frézouls, Στρασβούργο 1985, 15-16 (τὸ παράθεμα στὴ σ. 16).

15. Βλ. A. Rousselle, *ὁ.π.* καὶ A. Chastagnol, Les jubilés impériaux..., *ὁ.π.*

16. Ἐπιστ. 559 (ἐκδ. Foerster). Βλ. P. Petit, *Libanius et la vie municipale à Antioch au IVe siècle après J.-C.*, Παρίσι 1955, σ. 416.

17. Βλ. T. Klauser, Aurum coronarium, *Röm. Mitt.* 59 (1944) 129-153· F. Millar, *ὁ.π.*, σ. 142. Γιὰ τὶς πόλεις τῆς Αἰγύπτου βλ. A. K. Bowman, The Crown-Tax in Roman Egypt, *BASP* 4

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἐπιστολογράφου τοῦ *P. Oxy.* 1662, ὁ ὁποῖος ἔμμεσα δηλώνει στὸν στρατηγὸ ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς πόλης του στὸν ἑπαρχο εἶχε καὶ ἄλλα μέλη: *ἐξιῶν ἅμα ἄλλοις ἐπὶ τὸν λαμπρότατον ἡμῶν ἡγεμόνα* (στ. 8-10), ὁ Α. 'Ε. δὲν δίνει στὸ ἔγγραφο του καμιὰ σχετικὴ πληροφορία. Οἱ γνωστὲς πρεσβεῖες πόλεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα κατὰ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. ἀποτελοῦνται κατὰ κανόνα ἀπὸ ἕναν ἢ δύο πρεσβευτές¹⁸. Μιὰ ἐπίσημη ὅμως συγχαρητήρια πρεσβεία εἶναι πιθανὸν νὰ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ περισσότερα ἀπὸ ἕνα μέλη. Κατὰ τὸν πρῶτο καὶ δεῦτερο αἰῶνα οἱ μεγαλύτερες σὲ μέγεθος πρεσβεῖες ἀφοροῦν ἐπίσημες συγχαρητήριες ἀποστολὲς σὲ νέους αὐτοκράτορες¹⁹.

Φαίνεται ἀκόμα ὅτι οἱ πόλεις ἀνέθεταν τέτοιες ἐπίσημες ἀποστολὲς σὲ πρόσωπα μὲ ὑψηλὴ κοινωνικὴ θέση. Σύμφωνα μὲ τὸν Λιβάνιο, στὴν περίπτωσι τῆς συγχαρητήριας πρεσβείας τῆς Ἀντιόχειας γιὰ τὰ *vicennalia* τοῦ Κωνσταντίνου τὸ 357, ὁ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας ζήτησε ἀπὸ τὴν πόλη νὰ ἀντικαταστήσει ἕναν ἐκλεγμένο πρεσβευτὴ, ποὺ ἀδυνατοῦσε νὰ συμμετάσχει στὴν ἀποστολὴ, μὲ πρόσωπο τῆς ἴδιας κοινωνικῆς θέσης²⁰. Οἱ γνωστὲς ιδιότητες τοῦ Α. 'Ε. ὡς βουλευτοῦ, γυμνασιάρχου καὶ δεκαπρώτου ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις τῆς κοινωνικῆς του θέσης στὴν πόλη του.

Τὸ παρὸν ἔγγραφο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὀρθότητα τῆς πρότασης γιὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς ποὺ ἀναφέρει, μᾶς παρέχει μιὰν εὐπρόσδεκτη πληροφορία γιὰ πρεσβεῖα ἀπὸ ἐπαρχιακὴ πόλη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορες, σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία τόσο οἱ ἐπιγραφικὲς ὅσο καὶ οἱ παπυρολογικὲς πηγές, οἱ τόσο πλούσιες μέχρι τὰ μέσα σχεδὸν τοῦ 3ου αἰῶνα σὲ σχετικὲς πληροφορίες²¹, ἔχουν οὐσιαστικὰ σιωπήσει.

Συμπτωματικὰ μιὰ ἀπὸ τίς τελευταῖες σχετικὲς ἀναφορὲς προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη. Τὸ 267 μ.Χ. ἡ βουλὴ τῆς Ἐρμούπολης μὲ ἐπίσημη ἐπιστολὴ τῆς συγγαίρει ἕνα διακεκριμένο μέλος τῆς, τὸν Αὐρήλιο Πλουτίωνα, ἐπειδὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴ Ρώμη, μὲ ἐνέργειές του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Γαλληνό, προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν πόλη²². Εἶναι πιθανόν, ἂν καὶ ἡ ἐπιστολὴ δὲν τὸ διευκρινίζει, ὅτι ὁ Αὐρήλιος Πλουτίων προέβη στὶς ἐνέργειες αὐ-

(1967) 59-67. Γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ *aurum coronarium* σὲ αὐτοκράτορες τοῦ 4ου αἰ. βλ. τῶρα Τ. D. Barnes, *Synesius in Constantinople*, *GRBS* 27 (1986) 104-109.

18. Βλ. G. A. Souris, *The Size of the Provincial Embassies to the Emperor under the Principate*, *ZPE* 48 (1982) 235-244.

19. *Ο.π.*, σ. 238.

20. *Ἐπιστ.* 550. Βλ. P. Petit, *δ.π.*, σ. 264-265.

21. Γιὰ τίς σχετικὲς μαρτυρίες βλ. F. Millar, *δ.π.*, σ. 375 κ.ε. καὶ G. A. Souris, *Studies in Provincial Diplomacy under the Principate* (ἀδ. διδ. διατρ.), Cambridge 1984.

22. *P. Herm.* 125.ii = *W. Chr.* 40. Βλ. E. G. Turner, *Greek Papyri*, *Ἐξφόρδη* 1968, σ. 85 (μετάφρ. Γ. Μ. Παράσογλου, Ἀθήνα 1981, σ. 120).

τὲς ὡς ἐπίσημος ἀπεσταλμένος τῆς πόλης, χειροτονηθεὶς εἰς τοῦτο ἀπὸ τῆς κρατίστης βουλῆς, ὅπως καὶ ὁ συμπολίτης του Α. Ἐ. τριανταεξὶ χρόνια ἀργότερα.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Γ. Α. ΣΟΥΡΗΣ

DER ANATOLISCHE ORTSNAME *ÜSKERLES*

Die Erforschung der mittel- und spätmittelalterlichen griechischen Ortsnamen Anatoliens ist aufgrund von relativ spärlich erhaltenen toponomastischen Daten in einer Lage ungünstiger Voraussetzungen und zudem mit Schwierigkeiten verbunden. Eine dieser mit einer ganz speziellen Problematik behafteten Schwierigkeiten ergibt sich aus der Tatsache, daß eine erhebliche Anzahl sonst unbekannter griechischer Ortsnamen — vor allem aus dem späten Mittelalter — in türkischen¹ Quellen überliefert wurde. Es wäre berechtigt, ja sogar unumgänglich, eine *türkische Nebenüberlieferung* zu konstatieren, in der nicht nur zufällig, das heißt meistens in Bezug auf irgendwelche Ereignisse festgehaltene, sondern auch systematisch aufgelistete toponomastische Belege vorkommen, deren Wichtigkeit im großen und ganzen unerkannt blieb.

Die großen Nachteile einer solchen Überlieferung bestehen nun darin, daß die griechischen Ortsnamen dem türkischen Phonem-Inventar angepaßt und ferner in der für das Griechische denkbar wenig geeigneten arabischen Schrift erfaßt und somit beträchtlich 'entfremdet' wurden. Auch wenn man die öfters heikle Frage einer Lokalisierung bewußt ausklammert, stellt die geglückte Etymologie eines griechischen Ortsnamens in türkischer Nebenüberlieferung eher einen schönen Zufall innerhalb eines Rätselratens dar, als den Erfolg eines gezielten Vorgehens, die einer vermuteten griechischen Wortform widerfahrene Entfremdung rückgängig zu machen. Und doch mußte die Beschäftigung mit griechischen Toponymen in türkischen Quellen, trotz aller trüben Erfolgsaussichten eine reizvolle Aufgabe sein, Verlorenes wiederzufinden und Verschüttetes freizulegen. Wohin diese Verlockung führen kann, sei am Beispiel des anatolischen Ortsnamens *Üskerles* demonstriert.

Im voluminösen, amtlichen Konstantinopler Druck, der unter dem Titel 'Die Namen unserer Dörfer innerhalb der jüngsten Territorialgliederung' im Jahre 1928

1. Um die Miszelle terminologisch nicht zu überlasten, wird unter 'türkisch' sowohl das vorosmanische Anatolisch-Türkische als auch das Osmanische und das Türkei-Türkische verstanden.

2. Vgl. *Son teşkilât i mülkiyede köylerimizin adları*. Istanbul 1928 [Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti müdiriyet i 'umumiyesi nesriyatından, 'Aded 3], S. 837 rechte Spalte.

erschien und der die altüberlieferten fremdsprachlichen, noch nicht offiziell türkisierten Dorfnamen der Republik in ihrer verwaltungstechnischen Abstufung (in absteigender Linie: *vilāyet / qaḏā' / nāhiye / köy*; im späteren Sprachgebrauch: *il / ilçe / bucak / köy*) verzeichnet, weswegen er eine überaus wertvolle Quelle zur Toponomastik der Türkei darstellt, ist ein Ort namens *Üskerles* (*Qonya* v. / *Beg Şehri* q. / *Merkez* n.) zu finden. Im Buch² wird der Name in arabischer Schrift mit *'wskrls* und seine an die französische Orthographie angegliche Transkription in lateinischen Buchstaben mit *Usquërlesse* wiedergegeben. Wenn man sich das Gebiet vor Augen hält, in dem sich der Dorfname belegen läßt, könnte man mit gutem Gewissen lediglich davon ausgehen, daß *Üskerles* ein ursprünglich griechischer Ortsname zugrundeliegt, dessen Eruierung unter den gegebenen Umständen nicht möglich ist, da hier anders als bei der Lehnwortforschung, ein semantischer Inhalt des Wortes als Mithilfe völlig ausscheidet.

Der Schritt in die richtige Richtung wird erst dann getan, wenn man den Text eines summarischen Steuerregisters aus der Regierungszeit Sultan Murad's III. (1574-1595) heranzieht, den M. A. Erdoğan veröffentlicht und ausgewertet hat. In seiner Edition des 1583 niedergeschriebenen Registers wird nun zweimal ein Dorf *Üskerlos* erwähnt, das der Herausgeber³ unter dem heutigen türkisierten Namen der Gemeinde *Üstünler* (*Konya* i. / *Beyşehir* i. / *Merkez* b.)⁴ wiederfindet, die im westlichen unmittelbaren Hinterland des Südufers des *Beyşehir*-Sees liegt. Dem Historiker M. A. Erdoğan, dem die Lokalisierung zu verdanken ist, unterläuft, was die Lautung des Beleges aus dem Jahre 1583 anbetrifft, eine Ungenauigkeit. Er kontaminiert die rezente, oben angegebene Form *Üskerles* mit der im Register überlieferten Schreibung *'skrlws*, die in gefälliger *siyāqat*-Schrift auf dem seiner Edition beigegebenen Faksimile (Fotokopie 10, rechte Spalte, zweite Eintragung von oben) deutlich zu lesen ist. Die Transliteration *'skrlws* kann indessen, jenseits aller Spitzfindigkeiten, entweder *Iskerlos* oder aber *Iskirlos* heißen haben.

In der Rekonstruktion letzterer Formen liegt meines Erachtens auch der Wendepunkt, der die Angelegenheit mit einem unvermuteten Hintergrund zu einem relativen Erfolg werden läßt. Hat doch W. Seibt, in seiner beneidenswerten Belesenheit, Materialien zusammengetragen, aus denen hervorgeht, daß die berühmte Familie der *Σκληροί* im Thema Anatolikon reich begütert war, ein Umstand, der bis zur Bildung der geographischen Bezeichnung *λίμνη τοῦ Σκληροῦ*

3. M. A. Erdoğan, *Beyşehir sancağı icmal defteri*, in: *Belgeler*, Bd. 13, Heft 17, Ankara 1988, S. 117-181 und bes. S. 157.

4. Darüber s. *Türkiye mülki idare bölümleri. Belediyeler. Köyler*, Ankara 1986 [T. C. İçişleri Bakanlığı. İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Genel yayın No. 408, Seri III, sayı 4, S. 545. Die Auflistung entspricht dem Stand von November 1985. *Üskerles*, der alte Name der Gemeinde *Üstünler* wird nicht angegeben.

geführt hat⁵. W. Seibt vermutete über die Verbindung der Skleroi mit dem Κάραλις der Antike, dem *Beyşehir Gölü* von heute, es sei 'durchaus möglich, daß die Skleroi an diesem See bzw. auf seinen Inseln reiche Besitzungen hatten', eine treffliche Vermutung, welche sich durch toponomastische Belege der türkischen Nebenüberlieferung ausreichend zu bestätigen scheint. Die Formen *Iskerlos* oder *Iskirlos* dürften nichts anderes als metathetische Entwicklungen eines griechischen Ortsnamens Σκληρός sein, auch wenn der Nominativ hier etwas ungewöhnlich wirken mag. In diesem Kontext kann ferner auf den pontischen Dorfnamen *Ġavraş* (in arabischer Schrift *ġwr'ş* statt des gedruckten *ġw'rs*; in französischer Transkription *Gavrass* [*Gümüşhâne* v. / *Gümüşhâne* q. / *Yağmur Dere* n.])⁶ hingewiesen werden, der ebenfalls im Nominativ überliefert, sicherlich auf Besitzungen der namhaften Γαβράς-Sippe⁷ zurückgeführt werden kann.

Es mag sein, daß der in dieser Miscelle propagierte Grundgedanke einer türkischen Nebenüberlieferung griechischer Ortsnamen sowohl als Begriff als auch als Forschungsgegenstand bei manchen auf wenig Gegenliebe stoßen wird. Maßgebend und wichtig ist allein, daß es diese Überlieferung gibt und daß sie mit kleinen Überraschungen zweckdienlich zur Wissensmehrung innerhalb der griechischen Toponomastik Anatoliens beitragen kann.

München

D. THEODORIDIS

ΠΡΟΕΣΤΩΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ;

Μελετώντας τὸ διήγημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη *Ντελησούφι*¹, διεπίστωσα ὅτι ἡ φράση: «καὶ ὁ προεστὼς τοῦ χοροῦ, εἰς τὸ γιουδέα, ἄνωθεν τοῦ δεσποτικοῦ, ἐπανελάμβανεν»² ἦταν λανθασμένη καὶ ὅτι κατέστρεφε τὸ νόημα τοῦ διηγήματος.

5. W. Seibt, *Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Wien 1976 [Byzantina Vindobonensia, Band IX], S. 77, Anm. 280.

6. *A.a.O.* (s. Anm. 2), S. 879 linke Spalte. Das Dorf heißt heute *Kayabaşı* (Gümüshane i. / Merkez i. / Yağmurdere b.), während der alte Name mit *Kavras* wiedergegeben wurde. S. *a.a.O.* (vgl. Anm. 4), S. 367.

7. Über die Familie s. A. Bryer, *A byzantine Family: The Gabrades*, in: *University of Birmingham Historical Journal* 12 (1970) 164-187, und A. Bryer, St. Fassoulakis, D. M. Nicol, *A Byzantine Family: The Gabrades. An Additional Note*, in: *Byzantinoslavica* 36 (1975) 38-45. Beide Arbeiten sind unter Nr. IIIa und IIIb in: A. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980 [Variorum Reprints CS 117] wiedergedruckt.

1. Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Τὰ Ἄπαντα* τ. 4, ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, Ἀθηναϊκαὶ Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 1954, σ. 229.

2. *Αὐτ.*, σ. 231.

Ὁ Νίκος Τριανταφυλλόπουλος, στὸ βιβλίο του *Μινύρισμα πτηνοῦ χειμαζομένου*³, ἀποκαθιστᾶ, στὴν παραπάνω φράση, τὴ λέξη *γιουδέα* στὴ σωστὴ τῆς γραφῆς. Βάζει τὴ λέξη *γιουδέκι*, ποῦ σημαίνει τὸ στασίδι, τὸ παραθρόνι τοῦ ναοῦ. Καὶ πάλι ὅμως τὸ νόημα μπερδεύεται, διότι ἐξακολουθεῖ τὸ λάθος: *τοῦ χοροῦ*. Στὴ θέση του πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἡ φράση *τοῦ χωρίου*. Ἴδου τὸ σκεπτικό μου:

Ὁ «προεστὼς τοῦ χοροῦ» δὲν εἶναι ὁ ψάλτης, διότι ὁ Κυρ-Ἀλέξανδρος γνωρίζει πολὺ καλὰ ὅτι ἄλλο προεστὼς καὶ ἄλλο ψάλτης. Προεστῶτες δὲν ὀνομάζονται οἱ ψάλτες, ἀλλὰ μόνον οἱ λειτουργοὶ στὸ ἱερό τοῦ ναοῦ.

Ἐπειτα, στὸ ἴδιο διήγημα, οἱ μαθητὲς τοῦ σχολείου ποῦ «περιεβόμβουν»⁴ τὰ ἀναλόγια δὲν ἀποτελοῦσαν τὴν χορωδία τοῦ κάθε ψάλτη. Αὐτοὶ οἱ «μάγκες» καὶ οἱ μαθητὲς θόρυβο μάλλον προκαλοῦσαν παρά βοήθεια προσέφεραν. Ἦταν ἔθιμο νὰ μαζεῦνται παιδιὰ στὰ ἀναλόγια γιὰ νὰ βοηθοῦν κατὰ τίς μεγάλες ἑορτὲς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα. Τὸ ρῆμα «περιεβόμβουν» δείχνει ξεκάθαρα ὅτι δὲν ἦταν πραγματικὰ χορός.

Σὲ ἄλλο σημεῖο⁵ ἀναφέρεται: «ὁ ἄλλος ὁ Ἀλέκος, ὅστις ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ προεστοῦ καὶ γιυὸς τοῦ ψάλτου». Ἐδῶ σαφέστατα γίνεται διάκρισις μεταξὺ προεστοῦ καὶ ψάλτου. Ὁ προεστὼς λοιπὸν τοῦ *χωρίου*, ἀπὸ τὸ στασίδι του (*γιουδέκι*) «ἄνωθεν τοῦ δεσποτικοῦ, ἐπανελάμβανεν ...».

Καὶ σ' ἄλλα διηγήματά του ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο «ὁ προεστὼς τοῦ χωρίου» καὶ ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὸν προύχοντα τοῦ χωριοῦ. Ὁ ἐκδότης Γ. Βαλέτας παρασύρθηκε προφανῶς ἀπὸ τὴ λέξη «χορός», ποῦ σημειώνεται λίγο πιὸ κάτω ἀπὸ τὴ γνωστὴ μας φράση, καὶ τοποθέτησε ἄκριτα τὴν ἴδια λέξη πλάι στὴ λέξη προεστὼς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀλλοιωθῇ τὸ νόημα τοῦ *χωρίου*.

Μετὰ ἀπὸ αὐτά, ἂν κοιτάξουμε τὸ αὐτόγραφο⁶ τοῦ διηγήματος τοῦ Παπαδιαμάντη «Τ' ἀερικό στὸ δένδρο» στὴ φράση «Μίαν τῶν ἡμερῶν ὁ προεστὼς τοῦ *χωρίου*», θὰ δοῦμε πεντακάθαρα πῶς τὸ ὠμέγα τῆς συλλαβῆς *χω* μοιάζει μὲ ὄμικρον· τὸ γιώτα τῆς συλλαβῆς *ρι* ἐπίσης μοιάζει μὲ ὄμικρον· τὸ *ου* τῆς λήγουσας μοιάζει μὲ ὄψιλον, καὶ ἡ ὀξεία μὲ περισπωμένη. Δὲν πρόσεξε, λοιπὸν, στὴν *Ντελησυφέρω* ὁ ἐκδότης τὸν δύσκολο γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἀντὶ νὰ γράψῃ «ὁ προεστὼς τοῦ *χωρίου*», ἔγραψε «ὁ προεστὼς τοῦ *χοροῦ*».

*Ἐδεσσα

ΔΗΜΟΣ ΤΑΥΛΑΡΙΔΗΣ

3. Ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1986, σ. 58.

4. Ὁ.π., σ. 231.

5. Ὁ.π., σ. 232.

6. Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Ἔπαντα, τ. 5, κριτ. ἐκδοσὴ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ἐκδ. «Δόμος», Ἀθήνα 1988, σ. 533.